

Udfordringer og udviklingsmuligheder ved tilknytningsprocessen mellem plejeforældre og plejebørn

Af Anne Blom Corlin, klinisk psykolog

Artiklen berører den helt særlige situation og de betingelser, hvorunder plejeforældre og plejebørn danne tilknytning, - en situation som bl.a. er præget af plejebarnets tab og krisereaktioner, og det usikre tidsperspektiv som ofte gør sig gældende. Artiklen belyser, hvordan både plejebarnet og plejeforældrene hver især ubevidst kan bidrage til, at tilknytningsprocessen og samspillet kan opleves som udfordrende. Det fremhæves som særlig centralt, at plejeforældre er i stand til at give omsorg til plejebarnet - også selvom det ikke forekommer naturligt, da plejebarnet ofte ikke signalerer sådanne behov. Den store del af gruppe af anbragte børn og unge, som kommer fra socialt belastede opvækstfamilier har især et særligt behov for nye og mere positive samspilserfaringer med voksne, for at en mere positiv følelsesmæssige og psykisk udvikling kan igangsættes. I den forbindelse er plejeforældrene de helt centrale ressourcepersoner for de børn og unge, som er blevet anbragt hos dem for kortere eller længere tid – og plejeforholdet bliver en særlige udviklingsmulighed for disse børn og unge. Udgangspunktet i artiklen er, at langt, langt de fleste børn uanset forudsætninger, vil kunne drage fordel af mange af de overvejelser, der fremkommer i denne artikel. Nogle af dem, vil samtidig med, også skulle have andre former for støtte og behandling. Men det er uden for denne artikels rækkevidde.

Plejebørns bidrag til tilknytningsprocessen og samspillet

Lad os først forsøge at sætte os ind i hvordan det kan opleves for et plejebarn når det anbringes i en plejefamilie. Plejebarnet skal først og fremmest forholde sig til og lære en helt ny familie, med dens særlige værdier og normer, at kende. Ofte vil plejefamilies værdier og normer, måder at sammensætte en almindelig hverdag, adskille sig fra det omsorgsmiljø som plejebarnet kommer fra. Plejebarnet bruger derfor i starten af anbringelsen meget energi på at omstille sig det nye miljø hos plejefamilien. Derudover skal plejebarnet knytte følelsesmæssige bånd til deres plejeforældre i kølevandet på et ofte smerteligt brud med deres forældre. På trods af, at plejebarnets forældre og dets familie stadigvæk vil være en del af barnets liv, vil plejebarnet ofte opleve en form for tab ved at blive adskilt og separeret fra sine forældre, - fra de mennesker som hidtil har været barnets omdrejningspunkt og base i livet. Selv når plejebarnet har lidt overlast, bekymret sig, været bange

e.l. hos sine forældre vil det for langt de fleste børn og unge været smerteligt og sorgfuldt at opleve at blive adskilt fra sine forældre. Barnet kan pga. bruddet med deres forældre og familie, og det forhold, at de skal omstille sig til en ny familie, ofte være i krise i den første tid af anbringelsen.

Børn reagerer meget forskelligt når de er i krise. Det der dog er fælles er, at børn i krise ofte bruger meget energi på følelsesmæssige svære reaktioner og tab, som tager energien fra andre områder i deres udvikling. Man taler om, at børn, og for den sags skyld også voksne, i krise kan have en tendens til i en periode at gå tilbage til tidligere udviklingsniveauer præget af mere umodne reaktionsmønstre. Det vil sige, at et tre årigt barn som før anbringelsen er blevet renlig og har lagt bleen, ved en krisereaktion eksempelvis kan begynde at tisse i bukserne og have brug for en ble igen. Et plejebarn i krise kan eksempelvis i starten massivt foretrække sin plejemor, men ikke værdige sin plejefar et blik. Dette er en forsvarsstrategi som barnet ubevidst kan anvender i krise, ud fra ønsket om at skabe en eller anden form for kontrol i sit indre kaos af svære følelser. En velkendt erfaring fra praksis er også, at plejebørn ofte i starten af anbringelsen kan forekomme meget selvstændige og ”nemme”, og plejebarnet syntes umiddelbart at have tilpasset sig hurtigt til det nye omsorgsmiljø. Denne adfærd afspejler dog ofte, at plejebarnet i den indledende fase i krisen, kan have en tendens til at benægte det faktum, at være fjernet fra forældre, da denne erkendelse er for smertelig¹.

Det er i denne situation, præget af plejebarnets krisereaktioner, at tilknytningen til plejeforældre dannes. Børn, der anbringes i familiepleje, har ofte været igennem flere separationer og oplevet flere skift i deres omsorgsmiljø. Jo ældre plejebarnet er når det anbringes i plejefamilie jo højere er sandsynligheden for, at plejebarnet før anbringelsen har oplevet ustabilitet i anbringelsesforløbet. Der er især at spore en høj sammenbrudsfrekvens ved anbragte teenager, hvor 43 % af de 13 – 17 årige oplever et eller flere sammenbrud indenfor en fire årige periode². Tilknytningsprocessen imellem plejebørn og plejeforældre kan således også vanskeliggøres ved, at plejebarnet ubevidst beskytter sig imod nye tabsoplevelser ved at afvise plejeforældrenes initiativer til nærhed ved at signalere, at de ikke har brug for plejeforældrene.

Plejeforældres bidrag til tilknytningsprocessen og samspillet

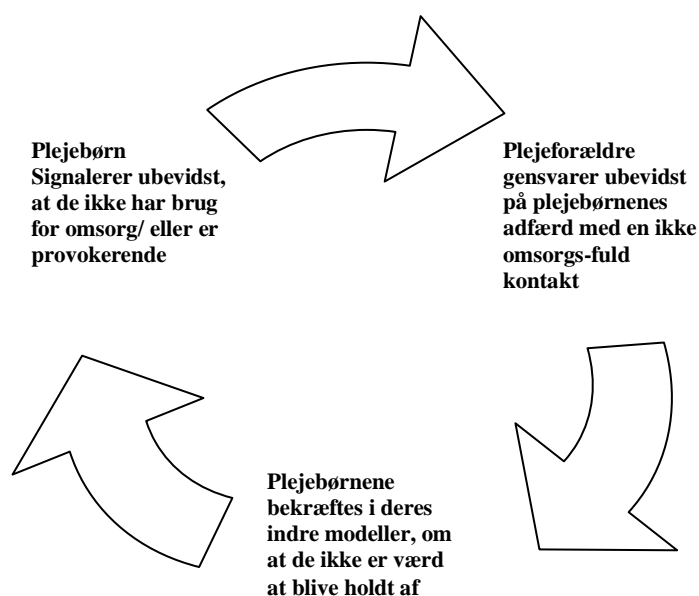
Plejeforældrene kan have meget forskellige forudsætninger og erfaringer for at knytte an til deres plejebarn. Fra mine erfaringer med at undervise plejeforældre ved forskellige efteruddannelses-

arrangementer, er det min oplevelse, at der også hersker stor usikkerhed hos gruppen af plejeforældre i forhold til hvor meget de skal knytte sig til deres plejebarn og hvilken relation og funktion de skal have for barnet. Dette kan tænkes at influere på tilknytningsprocessen imellem plejebarnet og plejeforældrene, da plejeforældre kan være usikre omkring deres relation til plejebarnet³. Et andet forhold som kan indvirke på, at plejeforældre kan ”holde igen følelsesmæssigt” eller til tider distancere sig fra plejebarnet, er det meget usikre tidsperspektiv som mange anbringelser hviler på. Især kunne man godt forestille sig, at i tilfælde hvor plejeforældre en gang har åbnet sig og knyttet følelsesmæssige tætte bånd til et plejebarn, som de efterfølgende pludselig ”mistede” ved eksempelvis en hjemgivelse til barnets forældre, vil passe mere på sig selv ved det næste plejebarn, og derved ikke engagere sig følelsesmæssigt i samme grad. Jeg tror ikke man skal undervurdere det tab plejeforældre kan føle, hvis/ eller når deres plejebarn hjemgives – en proces der ofte vanskeliggøres i de tilfælde, hvor plejeforældre ikke er enige i beslutningen. Som en familieplejekonsulent formulerer det: *“..så på den måde ved de [plejeforældrene] godt, at det ikke er deres børn. Men hvis de skal miste børnene i retten, så er det en begravelse, så er det som at miste et af deres eget...”*⁴. Dette underbygges af en undersøgelse, som undersøgte plejeforældres følelsesmæssigt investering og om de forpligtede sig i plejebarnet som om de psykologisk set har ”adopteret” plejebarnet. Denne undersøgelse fandt, at jo flere plejebørn plejeforældre har haft i pleje, jo mindre forpligtende var plejeforældrene overfor deres plejebørn⁵. Ikke særligt overraskende fandt undersøgelsen også, at plejeforældrenes følelsesmæssige investering i plejebarnet steg jo længere tid barnet havde været anbragt hos dem. Det var især ”første-gangs-plejeforældre” som var bedst til følelsesmæssigt at investerer dem selv i deres plejebarn⁶. Et opsigtvækkende resultat, som kan forstås ud fra førnævnte tanke om, at plejeforældre ved tab af tidligere plejebørn, kan have en ubevidst tendens til at beskytte sig selv ved at bevare en form for professionel distance til plejebarnet. Det er altså ikke kun plejebarnet som i tilknytningsprocessen kan beskytte sig selv imod fremtidige tab, plejeforældre som ikke har fået bearbejdet tidlige tab, kan også udvise selvbeskyttende adfærd.

Sammenspillet imellem plejeforældre & plejebørn/ den unge

Der kan således være flere forhold som både plejebarnet, men også plejeforældre, bringer med dem, som kan influere på sammenspillet og tilknytningsprocessen imellem plejebørn og plejeforældre. Studier som har observeret plejebørn, der har været udsat for omsorgsvigt før anbringelsen, har fundet, at disse børn, allerede fra spædbarnsalderen, har en tendens til ubevidst at signalerer, at de

ikke har brug for omsorg, selv under truende og angst-fremkaldende forhold⁷. Ofte tør disse plejebørn ikke at stole på, at nye omsorgspersoner vil dem det godt, og kan derfor have en tendens til at holder sig følelsesmæssigt på afstand af plejeforældrene. Mary Dozier og hendes kollegaer, som har fulgt en større gruppe af spædbørn og små børn i Amerika i plejefamilier, har i hendes studier observeret, at plejeforældre ubevidst kommer til at gensvare på plejebørnenes signaler om, at de ikke har brug for omsorg og nærvær⁸. Selv de plejeforældre som med tilknytningsmålinger kan klassificeres som omsorgsfulde og sensitive, overså ofte deres plejebørns behov for omsorg. Plejebørnenes måde at relaterer sig til plejeforældrene på fremkaldte altså en komplementær reaktion hos plejeforældre, nemlig en ikke omsorgsfuld kontakt, og til tider en negativ og straffende holdning fra plejeforældrene.

Dette studie tyder på, at der i det indledende samspil imellem plejeforældre og plejebørn kan skabes en negativ selvopfyldende cirkel (se modellen) for disse børn, idet de atter bekræftes i, at omsorgspersoner ikke er tilgængelige og ikke er nogen som vil dem godt. Dette fund viser også, hvordan børn ubevidst er med til at påvirke deres omsorgsmiljø, fordi omsorgspersoner ofte tilpasser sig og svare på barnets initiativer og signaler. Plejebørnenes kontaktform og måde at tage imod omsorg fra plejeforældrene er ofte præget af den måde, som de har tilpasset sig deres tidlige omsorgsmiljø, og de tilknytningsstrategier som de har udviklet i dette miljø. I plejefamilien vil barnet typisk automatisk og ubevidst bruge de tilknytningsstrategier, som har været hensigtsmæssige i det tidligere miljø⁹. Dertil har mange børn og unge som anbringes udenfor hjemmet begrænsede erfaringer med at blive mødt, set og rummet af deres nærmeste omsorgspersoner og ofte ved de ikke, hvordan de skal skabe positiv kontakt med plejeforældrene¹⁰.

Hvordan plejeforældre kan udvikle positive samspil og skabe nye udviklingsmuligheder

For at give plejebørn og unge positive samspilserfaringer og derved støtte dem i deres psykiske og følelsesmæssige udvikling er det vigtigt, at plejeforældre hjælpes til at bryde mere negative samspilscirkler. Som plejeforældre er det vigtigt at have opmærksomhed på, hvordan plejebørn ubevidst er med til at skabe deres omsorgsmiljø i plejefamilien, og huske på, at plejebørn ofte har en negativ forventning til relationen og ikke ved hvordan de skal opføre sig så de udløser positive gensvar fra plejeforældrene. For disse børn kan det ofte være vanskeligt at mærke, kende og benævne egne følelsesmæssige tilsande og i stedet opleves følelser som diffuse kropslige fornemmelser af behag eller ubehag, hvilket de har brug for støtte af plejeforældrene til at udvikle evner for. Nyere programmer som sigter imod at øge omsorgspersoners sensitivitet overfor børn betoner den voksnes ansvar for relationen – hvilket i denne sammenhæng vil sige, at det er plejeforældrene som har ansvaret for at finde frem til kontaktformer som skaber udviklende samspil til plejebarnet/ den unge¹¹.

Et vigtigt skridt i at ændre på negative samspilmønstre i den første periode i tilknytningsprocessen (men også senere) er, at plejeforældre vedkender sig de følelser som samspillet med plejebarnet aktiverer i dem. Vi taler her om en gruppe børn, der ofte har behov for så god omsorg, at det selv for meget velfungerende og omsorgsfulde plejeforældre kan være en stor udfordring. Det er min opfattelse, at mange plejeforældre oplever det som tabuiseret at nære mere ”negative” følelser for deres plejebarn. Nogle gange kan det for plejeforældrene være svært at acceptere, at der kan måder som plejebarnets udtrykker sig på og indgår i kontakt på, som kan opleves stærkt provokerende. Som en familieplejekonsulent udtrykte det: *”Men nogle gange er det nogle meget svære børn, og de kan være så provokerende, at det kan være svært at holde af dem, måske?”*¹². Undersøgelser viser, at plejeforældre går ofte ind i opgaven som plejeforældre ud fra et altruistisk og godhjertet ønske om at give omsorg til et barn som har særlig brug for det¹³. Det kan derfor være svært at opleve, at plejebarnet ikke bare tager imod eller ligefrem aktiverer vrede, væmmelse eller afmagt hos plejeforældrene. Plejeforældre kan ofte føle stor skam over at nære disse følelser og være bange for, at hvis de kommer frem i lyset vil det være det samme som at sige, at de ikke kan magte plejebarnet eller rollen som plejeforældre. En plejefamiliekonsulent udtrykte det således: *”...ja, specielt i starten når man starter et plejeforhold op, også med nogle nye plejeforældre, som ikke kender en, så er det min erfaring, at de er lidt bange for, at det dukker op, det er det samme som at sige, at de ikke kan klare opgaven, så lyder det pænere, at det går meget godt ...”*¹⁴. Ikke mindst for at forhindre sammenbrud i anbringelsen, har plejeforældre brug for, at de professionelle, som er

omkring dem støtter og hjælper dem til at normalisere og acceptere, at de føler noget som de ikke føler de burde over for plejebarnet. Især er det vigtigt, at plejeforældre hjælpes til at forstå, hvorfor disse følelser opstår i dem i deres samspil med plejebarnet, for at kunne finde frem til en forståelse og omsorg for barnet som vil bane vejen for et mere sensitivt og positivt samspil.

Plejeforældre skal først og fremmest støttes igennem kurser og supervision til at kunne omfortolke og forstå plejebørns tilknytningsadfærd og kontaktform, så de ikke i samme grad føler sig afvist af plejebarnet, men får en indsigt i, at plejebarnet har behov for dem og deres omsorg selvom, at barnet ikke giver udtryk for det¹⁵. Dvs. at selvom barnet ser ud til at klare sig selv skal plejeforældre insistere på kontakten med plejebarnet og tilbyde sig, selvom det måske ikke forekommer naturligt. På den måde vil plejebarnet få nye positive erfaringer med omsorgspersoner, som på sigt kan betyde, at plejebarnet kan udvikle en større tiltro til eget værd og til at andre mennesker vil være der hvis barnet har brug for dem¹⁶. Når plejeforældre er i stand til at møde plejebarnet på en anden måde end det er vant til opstår der nye udviklingsmuligheder for plejebarnet i dets psykiske og følelsesmæssige udvikling. Hvordan kan plejeforældre så i deres samspil møde plejebarnet på en respektfuld, anerkendende og tillidsskabende måde, som skaber grobund for nye positive udviklingsmuligheder for plejebarnet. Lad mig forsøge at give et eksempel:

Plejemor har netop sat sig til bordet med sin 3 årige plejesøn Marcus. Plejemor har den sidste time lavet et ret som hun ved, at Marcus holder af. Marcus sættes i hans stol og får maden i sin skål. Marcus har den sidste halve time været pjevset og letantændelig, og har flere gange smidt med legetøjet. Marcus tager nu den første skefuld mad og bliver ked af, at maden ikke er helt afkølet og han derfor brændes let på tungen. Marcus reagerer med at skubbe skålen voldsomt fra sig, og den lander med et plask på gulvet. Samtidigt begynder han at græde og råbe "rosiner", som han elsker og banker hans ske hårdt ned i bordet. Plejemor er også sulten og rammes først af en form for irritation over Marcus følelsesmæssige udbrud og dernæst af skuffelse over, at han ikke fik maden, som hun havde glædet sig til, at han skulle nyde. Marcus er nu virkelig følelsesmæssigt oppe at kører og begynder at skrigere og bevæge sin krop så meget, at han er ved at falde ned af stolen. Plejemor siger: "Marcus jeg kan godt se, at det gjorde ondt på dig, det var synd, at jeg ikke passede bedre på dig – maden var varm.. Her nu får du lidt mælk. Det er godt for tungen". Marcus falder lidt ned, men begynder at rokke uroligt i stolen på en stereotyp måde, som om han stivner. Plejemor oplever, at det er svært at trænge ind til Marcus, men siger afdæmpet flere gange, "Det er

ok jeg kan se, at det er svært, du er nok vant til at klare tingene selv". Endelig siger Plejemor: "Det er som om du prøver at klare dig selv, måske fordi du tænker, at ingen kan hjælpe dig. Du ved måske fra tidligere, at de voksne havde svært ved at hjælpe dig, men ofte blev vred på dig. Det må have gjort dig bange og måske fået dig til at tænke, at du må klare dig selv". Marcus rokker sig og aftager lidt. "Du vil sikkert ikke syntes det er rart, men nu tager jeg dig op af stolen, så du kan sidde her hos mig lidt. Det tror jeg, at du har brug for". Marcus sidder først stivnet på skødet hos plejemor, som har hentet en bog. Hun sidder med Marcus og begynder at fortælle om billederne i bogen. Efter et stykke tid slapper Marcus mere af og siger sagte ud i luften: "Den var varm...". Plejemor svarer: "ja det gjorde ondt på din tunge" og signalerer, at hun godt kan forstå at det gjorde ondt.

Eksemplet viser, hvordan plejemor først og fremmest er i stand til at tilsidesætte hendes egne behov og følelsesmæssige reaktioner til fordel for plejebarnets behov lige nu og her. Plejemor oplever, at Marcus smed tallerknen på gulvet fordi han blev forskrækket over at brænde tungen, og derfor reagerede i en form for affekt. Plejemor spejle Marcus ved at sætte ord på de følelser, som Marcus i givet fald sidder med. Da dette ikke umiddelbart hjælper, formår plejemor at vise Marcus en forståelse for, hvorfor det er vanskeligt for ham at tage imod plejemors omsorg. Hun fortolker Marcus adfærd som et udtryk for, hvordan han har tillært sig at reagere ved angstfremkaldende situationer i sit tidligere omsorgsmiljø. På den måde formår plejemor, at se "bagom" Marcus umiddelbare adfærd og danne nogle tanker om hvad der sker "på indersiden" af ham, som hun spejler tilbage til ham. Plejemor forsøger her på bedste vis at leve sig ind i plejebarnet og viser, at hun ønsker at hjælpe ham når han bliver bange eller har andre vanskeligheder. Marcus reagerer impulsivt ved uforudsigelighed og ved situationer hvor han mærker ubehag og han ved ikke hvordan han i sådanne situationer skal berolige sig selv. Plejemor fungerer i denne situation som en form for ydre regulator for Marcus, ved at udholde hans følelser, benævne dem og anerkende, at det var en ubehagelig oplevelse. I plejemors kropslige fremtoning, ansigtmimik vil man kunne iagttage hvordan hun også der tuner sig ind på Marcus følelsesmæssige tilstand og spejler hans tilstand tilbage til ham på indfølelse og afstemt facon. Over tid vil sådanne gentagende samspilsepisoder støtte Marcus i at udvikle evnen til selv at kunne regulere sine følelser og ikke reagere med samme impulsivitet.

Den selv samme plejemor fra eksemplet vil realistiske set ikke være i stand til at tilbyde så respektfuldt og indfølelse samspil med sit plejebarn hele tiden, men bare det, at hun er i stand til

det meget af tiden er med til at skabe nye udviklingsmuligheder for Marcus i hans videre psykiske og følelsesmæssige udvikling. I denne forbindelse er det nærliggende at henvise til den kendte engelske psykiater og børnelæge Donald Woods Winnicotts udtryk the 'good enough mother' – den gode nok mor –, som netop indkapsler det forhold, at bare barnets omsorgspersoner det meste af tiden, er i stand til at indleve sig i og se barnets behov, er det godt nok. Plejebørn har især brug for at plejeforældrene i deres samspil er i stand til at udvise anerkendelse og accept af hele plejebarnet, hvilket også inkluderer barnets familie og forældre. Dette kan være en særlig frugtbar indgangsvinkel til at skabe kontakt til disse plejebørn, da de så ikke oplever, at skulle indtage en forsvarende position overfor deres forældre og øvrige familie.

Råd til at skabe en tillidsskabende relation til plejebarnet¹⁷

- Til tider er det vigtigt at sonderer imellem plejebarnets kronologiske alder og dets ”følelsesmæssige alder”. Del eksempelvis barnets alder med 3 eller 4 i din væremåde, sprog og forventninger, så det afstemmer barnets følelsesmæssige niveau.
- Arbejd i korte perioder (1-5 minutter) til faste tider.
- Stil ikke krav til ”om lidt”. Vis barnet hvad det skal gøre. Demonstrer *handlinger*, drop moral, forklaring, diskussion indtil senere i udviklingen.
- Du kan kun påvirke barnet når det kan se dig.
- Alt ansvar er dit: ”Det var vel *dumt* af mig at gå ud i køkkenet og lade tændstikkerne blive på bordet! Jøsses, jeg er ikke for klog!” Så er i enige.
- Hold baggrunden stabil: Farv ikke håret! Lav aldrig surprise party! Læs samme eventyr mindst 500 gange!

Henvisninger & noter

¹ For yderlige litteratur om børn i krise efter brud med forældre læs: Killén, K. (1996): *omsorgssvigt er alles ansvar*. København: Hans Reitzels Forlag.

² Egelund, T. et. alt (2009). *Anbragte børn og unge: en forskningsoversigt*. Kbh. : SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.

³ Dette forhold uddybes og diskuteres i artiklen: Tilknytning i plejeforhold af Anne Blom Corlin, som ligeledes er at finde i dette arbejdshæfte.

⁴ Blom, Anne (2005). Kvalitativ undersøgelse i Specialeafhandling ved Psykologisk Institut Københavns Universitet.

-
- ⁵ Ackerman, J. P., & Dozier, M. (2006). The influence of foster parent investment on Children's representations of self and attachment figures. University of Delaware.
- ⁶ Der er her tale om en undersøgelse som har de små plejebørn og spædbørn som undersøgelsesgruppe.
- ⁷ Dozier, M. et. al. (2001). Attachment in infants in foster care: the role of caregiver state of mind. *Child Development*, 72, 1467-1477., Steele, M. et. al.(2003). Attachment representations and adoption: Associations between maternal states of mind and emotion narratives in previously maltreated children. *Journal of Child Psychotherapy*, 29, 187-205. Fisher, P.A. et. al. (1999). Early Intervention Foster Care: A Model for Preventing Risk in Young Children who have been maltreated. *Children services: social policy, research, and practice*, 2 (3), 159-182
- ⁸ Stovall-McClough, K. C., Dozier, M. (2004). Forming attachment in foster care: Infant attachment behaviors during the first 2 months of placement. *Developmental and Psychopathology*, 16, 253-271.
- ⁹ Lars Rasborg (2003) Miljøterapi med børn og unge
- ¹⁰ Kildedal, K. (1996). *Det anbragte barn; en debatbog om mødet imellem den professionelle og barnet*. Dafolog forlag
- ¹¹ Karsten Hundeide. The Nature of Empathic Care: Care and Abuse Inside and Outside the Zone of Intimacy. www.icdp.info
- ¹² Blom, Anne (2005). Kvalitativ undersøgelse i Specialeafhandling ved Psykologisk Institut Københavns Universitet.
- ¹³ Nielsen, F. (2002). *Som plejeforældre ser det – kortlægning og analyse and foranstaltningen familiepleje Københavns kommune*. København: Københavns Universitet, Institut for Statskundskab.
- ¹⁴ Blom, Anne (2005). Kvalitativ undersøgelse i Specialeafhandling ved Psykologisk Institut Københavns Universitet
- ¹⁵ Mary Dozier ABC program
- ¹⁶ Der henvises her til begrebet emotionelt korrigerende oplevelser som indkapsler det forhold, at børn i mødet med omsorgspersoner, som er i stand til at afbkræfte deres negative forventninger til voksne, får mulighed for at udvikle nye og mere positive indre modeller af omsorgspersoner.
- ¹⁷ Læs mere om disse råd i Niels Peter Rygård (2009) Børn og unge med tilknytningsproblemer og tilknytningsforstyrrelser – en håndbog i udvikling af det daglige arbejde.